

глися зрозуміти, що робити з високоосвіченою частиною народу і як її використовувати задля добробуту суспільства.

Україна – велика східноєвропейська держава, що має зручне географічне розташування, яке, по суті, є проміжним між економічно розвиненою Західною Європою і Сходом, представленим гігантською Росією з її невичерпним сировинним багатством. Така «історично-географічна» ситуація відбивається в менталітеті українського народу, який хоче і, з іншого боку, вимушений мати міцні економічні стосунки з усіма країнами-сусідами. Але так об'єктивно склалося, що одних дратують заклики до орієнтації лише на Європу, інші не сприймають проросійський шлях розвитку України як єдино правильний і основний. На жаль, вікову спільну історію в дореволюційній Росії і 70 років радянської влади неможливо швидко викреслити з пам'яті та свідомості мільйонів українців.

Сказане переконливо демонструє, що в Україні можуть бути успішними лише ті реформи, у яких стосунки і з західними, і зі східними сусідами збалансовані та гармонійні. Такого, на мій власний розсуд, можна досягти тільки за умови акуратно і неупе-

реджено керованого розвитку, в якому держава на деякий час залишає за собою значний контроль і регулювання в базових галузях економіки – енергетиці, транспорті, оборонній, включаючи космічну, промисловості і, що принципово, науці та освіті. При цьому ідеологія стратегічного розвитку має спиратися на наукові засади. Лише така державна політика могла б вселити надію, що наука, зосереджена в основному в НАН України, отримає гідну підтримку і буде затребувана. А якщо так, то в Україні зможуть відродитися і самодостатньо розвиватися наукоємні виробництва, що ґрунтуються на сучасних технологіях, без яких наша країна може скотитися до лав країн третього світу.

У зв'язку зі зміною влади в Україні хотілося б висловити сподівання, що державні діячі нарешті зрозуміють критичну роль науки і науковців у суспільстві, адже їхня успішна діяльність є стратегічним фактором у справі зміцнення самої держави як важливого і авторитетного суб'єкта світових процесів. Хотілося б сподіватися, що замість хаосу і вседозволеності в країні запанує справжня демократія. Для збереження і подальшого розвитку науки в Україні це аж ніяк не остання і, переконаний, надзвичайно важлива умова.

О. ПОПОВИЧ

ЗУПИНІМО ДЕВАЛЬВАЦІЮ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НАУКИ!

В Україні знову змінюється влада. Майже всі політичні сили, що претендували на довіру виборців, запевняли нас, що вони

щирі прихильники інноваційного шляху розвитку нашої держави. Проте про перехід на «інноваційний алгоритм», «інтелек-

© ПОПОВИЧ Олександр Сергійович. Доктор економічних наук. Завідувач міжгалузевої лабораторії проблем формування та реалізації науково-технічної політики МОН та НАН України, створеної в структурі Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України (Київ). 2007.

туальну економіку» і т. д. ми вже чули не від одного уряду і не від одного президента, як і про те, що «вже з наступного року» фінансування науки з державного бюджету сягатиме 1,7 відсотка ВВП. Насправді ж ця частка після таких запевнень, відповідних указів президента, рішень Ради національної безпеки і оборони чи урядових комітетів навіть зменшувалася. Чому так відбувається? Чому законодавчі акти, визначені державою пріоритети і «стратегічні курси», які проголошує політичне керівництво, просто ігнорують у реальній політиці? Ми не схильні зводити відповіді на ці питання до слабкої виконавської дисципліни, корупції апарату управління чи лицемірства політиків — таке пояснення було б надто спрощеним і навряд чи конструктивним. Детальний науковий аналіз свідчить, що для цього є цілий ряд й інших не менш важливих причин, значна частина яких належить до соціокультурних: падіння соціального капіталу науки, відверте нерозуміння багатьма нашими політиками й управлінцями як механізмів інноваційного розвитку, так і значення науки, її ролі та місця в сучасному інноваційному процесі.

Перш ніж перейти до суті справи, визначимося з термінологією. Це необхідно зробити хоча б тому, що термін «соціальний капітал науки», на жаль, не набув у нас поширення. В останні десятиліття спостерігаємо своєрідну «капіталізацію соціології» — очевидне захоплення соціологів терміном «капітал». Крім словосполучень «людський капітал», «культурний капітал», з'явилися «мовний капітал», «капітал довір'я», «релігійний капітал», «юридичний капітал», «капітал самостійності», «споживчий капітал» і т. д. (див. [1]). Ця тенденція навіть викликала певне роздратування в деяких дослідників. Так, американський соціолог Пол ді Маджіо, який услід за П'єром Бурдьє активно розвивав концепцію соціального капіталу, висловився з цього приводу так: «Поняття капіталу перетворюється з

потужного і точного засобу аналізу на беззмістовну фігуру мови» [2].

П. Бурдьє визначив спочатку соціальний капітал як *«ресурси, що ґрунтуються на родинних відносинах у групі членства»* [3]. Тобто дослідник звернув увагу на існування певного віртуального феномену, який при всій своїй символічній і важко вимірюваній природі має властивість трансформуватися в цілком конкретні переваги, можливості, врешті-решт, у реальні ресурси.

З часом поняття соціального капіталу наповнювалося новим, ширшим змістом, тому що в житті, зокрема в реальній економіці, ми скрізь бачимо вплив таких нематеріальних факторів на ефективність нашої діяльності, вони нерідко стають або вирішальним чинником успіху, або причиною невдач за нібито однакових початкових умов і матеріальних ресурсів.

На це звернув увагу також Джеймс Коулмен, який запропонував включити соціальний капітал до структури факторів ефективності виробництва і визначив його як потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що цілеспрямовано й раціонально формується в міжособистісних взаєминах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали й соціальні норми [4].

За аналогією до фізичного і людського капіталу, які втілюються в засобах праці та в навчанні, що підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал було запропоновано розглядати в таких елементах суспільної організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довір'я, що створюють умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди.

У цих визначеннях увагу зацентовано здебільшого на взаєминах між виробниками. Це поняття стали вживати ширше в контексті загального соціального середовища, в якому працює і з яким взаємодіє виробник.

Отже, термін набув значної популярності — у Росії навіть виходить спеціальний журнал під назвою «Соціальний капітал». При

цьому розуміння дефініції значно еволюціонувало порівняно з первісним задумом авторів. І все ж до якогось часу термін «соціальний капітал» зберігав значення фактора впливу на певного суб'єкта (особу, колектив дослідників, підприємство) з боку соціуму, що його оточує і з яким цей суб'єкт взаємодіє.

Сьогодні й це уточнення вже втрачає свою вагу — у соціологічній літературі пишуть про соціальний капітал суспільства, нації, країни і т. д. Так, Я. Нахап'є та С. Гошел визначили його як сукупність фактичних і потенціальних ресурсів, які отримують від мережі взаємин індивідуумів та соціальних груп [5]. Образно це сформулював Мартін Пелдем: «Соціальний капітал — це соціальний клей, який дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємного довір'я людей» [6].

Мабуть, у цьому розширенні значення було перебрано міру. Тож чи варто дивуватися, що вже цитований вище Пол ді Маджіо говорить про перетворення поняття капіталу на беззмістовну фігуру мови.

Нас цікавить передусім поняття **соціального капіталу науки**, яке вперше обґрунтував видатний французький мислитель П'єр Бурдьє, дослідивши взаємини французьких науковців і професорів, тобто механізми взаємовпливів **усередині** наукової спільноти [7]. Він запропонував нову назву для цього поняття, хоча всі ми добре знаємо його з власного досвіду, проте здебільшого не шукаємо для цього жодних специфічних термінів. Ми розуміємо ту важливу роль, яку відіграє і для отримання гранту чи замовлення на виконання дослідження, і для оцінювання отриманих результатів особистий авторитет дослідника й наукової школи, до якої він належить. Розуміємо також і те, як важливо для аспіранта мати керівника, який користується повагою колег, і відчувати дію подібних факторів, які, з одного боку, важко виміряти і конкретизувати, а з другого — не можна не визнавати

їхнього величезного практичного значення в реальному житті.

Тож П. Бурдьє запропонував називати все це соціальним капіталом науки, визначивши його як «особливий різновид символічного капіталу (про який відомо, що він завжди ґрунтується на актах пізнання і визнавання), що залежить від визнання (або довір'я) групи колег-конкурентів усередині наукового поля (хорошим показником цього слугує кількість покликань у цитат-індексі, який можна доповнити такими знаками визнання, як Нобелівська премія або національні нагороди, а також переклад іноземними мовами)» [7, 56].

Усе це лише частково можна виміряти цитат-індексом або преміями. Визнання має ніби віртуальний характер — те, що ми називаємо ставленням до людини, атмосферою взаємин, рівнем поваги. Чим його можна виміряти?! Разом із тим воно має властивість перетворюватися в реальні матеріальні цінності й ресурси, наприклад, під час отримання замовлень і грантів. Американці (саме прагматичні американці!) не дарма кажуть, що вченим треба давати гроші «або для конкретних результатів, або комусь уже знаному в суспільстві».

Можна навести багато прикладів: лауреатові Нобелівської премії Ірвінгу Ленгмюру фірма «Дженерал електрик» не тільки виплачувала зароблені гроші, але й утримувала його чималу лабораторію, не ставлячи перед нею жодних конкретних завдань. І все це вона (фірма) робила для того, щоб мати можливість у будь-яку мить порадитися з фахівцем такого класу.

Альберт Ейнштейн — на той час уже всесвітньо визнаний учений — отримував заробітну плату в Принстонському університеті, намагаючись створити загальну теорію відносності. Як відомо, тоді йому це не вдалося. З погляду і тодішніх, і сучасних прагматиків, він не отримав жодних результатів, а отже, не мав права на оплату своєї праці. Проте його соціальний капітал

був настільки значний, що гарантував йому матеріальний добробут. Тобто відбувалася трансформація певного віртуального символічного і дуже важко оцінюваного будь-якими кількісними показниками феномену в цілком реальні матеріальні й економічно значущі речі.

П. Бурдье звернув увагу також на те, що соціальний капітал (у його визначенні), як і капітал у класичному розумінні цього поняття, передається в спадок: авторитетний учений, навіть якщо він не усвідомлює і не робить цього навмисно, наділяє часткою такого капіталу своїх учнів і співробітників.

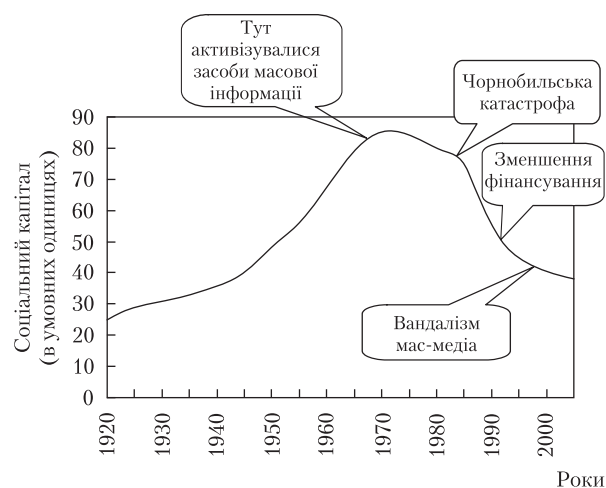
Намагаючись дотримуватися тенденції розширення змісту цього поняття до вираження ним деякої міри включення особистості, соціальної групи, підприємства, наукового інституту (або й наукової спільноти країни в цілому) в систему соціальних відносин і не переходити тієї межі, за якою починається «беззмістовна фігура мови», ми запропонували своє розуміння змісту соціального капіталу науки [8]. Воно зводиться до того, щоб трактувати соціальний капітал науки не тільки як внутрішню характеристику взаємин усередині наукової спільноти, але і як певну міру включення наукової системи, наукового потенціалу країни в суспільну свідомість. Такий підхід видається не тільки правомірним, але й результативним. Він дозволяє чіткіше продемонструвати практичне значення того, що ми, можливо, дещо грайливо називаємо «іміджем науки і науковців», не тільки для розвитку самої науки, але й для досить потужного (хоча й не завжди реалізованого) ресурсу розвитку держави.

Соціальний капітал науки, тобто її **місце в суспільній свідомості, авторитет в очах соціуму, традиції та досвід взаємодії вчених із суспільством і органами державного управління**, справді можна розглядати як певний капітал, який трансформується в реальні ресурси: бюджетні

асигнування, замовлення на дослідження і розробки, інноваційну культуру суспільства, врешті-решт, — у прискорення інноваційного розвитку економіки.

Маючи на увазі ці трансформації, неважко зрозуміти, що авторитет науки і вченого, як її творця, ми **не маємо права розглядати як внутрішню справу наукової спільноти або предмет чийось особистих амбіцій. Це складник суспільного багатства, причому складник надзвичайно цінний — ним визначається доля не тільки науки, а й держави, майбутнє народу.**

Якщо проаналізувати, як змінювався в нашій країні цей авторитет, що в нинішніх ринкових умовах ми можемо трактувати як соціальний капітал науки, то неважко переконатися, що тенденції таких змін були досить різними в різні періоди нашої історії. Виміряти його, описати конкретними кількісними показниками непросто. Принаймні поки-що нам цього не вдалося зробити. Проте для ілюстрації відповідних тенденцій можна побудувати умовну криву, представлену на малюнку. Зазначу, що це не результат якихось вимірювань чи розрахунків, а наочна демонстрація тих тенденцій, свідками яких стало наше покоління.

Графік тенденції динаміки соціального капіталу науки в Україні

Ця крива демонструє, що в першій половині ХХ століття, коли нарощувався науковий потенціал нашої науки, її авторитет у суспільній свідомості також зростав. Парадоксально, але, за свідченнями представників старшого покоління науковців, навіть репресії, яких зазнавали вчені, майже не вплинули на загальний авторитет науки, на всенародну віру в її могутність. Створення досконалих зразків зброї, які відіграли суттєву роль у перемозі над фашизмом, оволодіння атомною енергією, запуск першого супутника Землі, політ Гагаріна в космос — усе це сприяло зростанню соціального капіталу науки. Професія вченого, особливо дослідника в галузі природничих і технічних наук, користувалася надзвичайною популярністю. Переважна більшість здібних випускників шкіл намагалася вступити до вищих навчальних закладів, які готували науковців. Учені були героями популярних кінофільмів і книг.

Це викликало навіть деяку тривогу в мистецької інтелігенції, яку образно втілює у вірші російський поет-шістдесятник Ярослав Смеляков: «Что-то физики в почете, что-то лирики в загоне — дело не в простом расчете, дело в мировом законе...».

Проте не всі були згодні з тим, що це «світовий закон». У палких дискусіях на цю тему, що велися тоді не тільки в студентських групах, але й у багатьох наукових колективах, відчувалась і певна образа гуманітаріїв. Леонід Шульман, мабуть, трохи спрощує, коли пропонує таке пояснення цього: «Майбутні гуманітарії колись були школярами. Ще школа поділила учнів на тих, хто міг опанувати складні дисципліни (фізику, математику, хімію, біологію), і тих, хто спроможний був засвоїти лише легкі предмети (історію, літературу). Частина останніх отримала вищу гуманітарну освіту, деякі з них стали політиками. Навіть дорослі вони ставилися неприязно до «надто розумних», тобто інженерів, природознавців і математиків» [9]. Проте його мірку-

вання про те, що серед частини вітчизняної гуманітарної інтелігенції існує «п'ята колона наукофобів», навряд чи можна заперечити.

На мій погляд, саме їм ми завдячуємо тим, що на початку 80-х років найпопулярніші «Литературная газета» і «Комсомольская правда» очолили справжню кампанію дискредитації вчених. Звичайно, коли наука стала масовою професією, спектр характерів і моральних якостей науковців став приблизно такий самий, як і в усього суспільства. Траплялися й реальні недоліки та зловживання. Але в газетних фейлетонах їх подавали широкій громадськості не як свідчення очищення науки від бруду, а як щось особливо характерне для «отих знаменитих науковців» — мовляв, бачите, як ми помилялися, коли поважали їх і вірили їм!

Кампанію підхопила і вітчизняна преса. Якщо не траплялося справді значних зловживань, то їх буквально висмоктували з пальця, розписуючи не надто варті уваги факти. Запамятався в'їдливий фейлетон донецької обласної газети під назвою «Кандидат со шваброй». Кореспондент нищівно критикував кандидата хімічних наук, співробітника Інституту фізико-органічної хімії і вуглекислотної хімії АН УРСР, який розробив спосіб очищення скла оранжерей Донецького регіону від надзвичайно стійких забруднень. Це тоді була дуже актуальна проблема, адже, не маючи відповідних навичок для очищення оранжерейного скла, колгоспи і радгоспи Донеччини змушені були витратити мільйони карбованців на те, щоб повністю його замінити вже через рік-два. Щоб продемонструвати ефективність свого методу (і, звичайно, щоб трохи заробити) молодий кандидат наук взявся помити одну з великих оранжерей і зробив це вдвох зі своєю дружиною під час відпустки. Заробив він за тиждень десь 2—3 свої місячні зарплати, замовник був у захваті, адже він зеконномив на цьому кілька мільйонів. Проте

кореспондентові це видалось аморальним, і він висміяв та знеславив ученого.

Урешті-решт, велика кількість аналогічних публікацій почала підривати авторитет науки в очах громадськості. Істотно сприяла цьому дедалі більша бюрократизація управління, яка супроводжувалася проникненням бюрократичного способу мислення навіть у наукове середовище [10]. Не сприяла підвищенню авторитету науки також поширена практика використання вчених для всілякого роду «ударних робіт»: на вимогу місцевих органів влади вони виїжджали на збирання овочів і фруктів, перебирання гнилої картоплі на овочевих базах, прибирання міських територій тощо. Нерідко їм доводилося чути від колгоспників: «Значить, ви там не дуже потрібні, якщо вас сюди до нас відправили!».

Нечуваний удар по соціальному капіталу науки, довірі до неї завдала чорнобильська катастрофа. Адже громадськість не один рік переконували в абсолютній безпечності ядерних реакторів. Президент АН СРСР академік А.П. Александров заявляв у своїх виступах, що на Чорнобильській АЕС він готовий поставити своє ліжко прямо в реакторному залі й відпочивати там разом зі своїм улюбленим онуком. І раптом така катастрофа! Виявляється, наука не все змогла передбачити або була не зовсім щирою з народом! Розчарування людей у науці посилювалось і через не дуже виразні коментарі з приводу аварії на чорнобильському реакторі, що їх давала преса від імені науковців. Адже не всім було відомо, що ті коментарі жорстко регламентувала владна верхівка: горбачовська гласність не витримала випробування Чорнобилем.

З початком 90-х років проявилися нові фактори знецінення соціального капіталу науки України: різке зниження соціального статусу вченого, зумовлене низькою заробітною платою (в Україні, всупереч закону, вона лишається нижчою за середню в промисловості), падіння попиту на науко-

ві розробки у зв'язку з кризою в економіці. Важко переоцінити, наскільки підриває довіру до науки наступ клерикалізму і псевдонауки на суспільну свідомість. До цього додалося також різке звуження каналів спілкування науки із суспільством — зменшилися тиражі науково-популярних видань, рідкістю стали виступи вчених по радіо і телебаченню, давнозабутою справою стали науково-популярні лекції.

Ніяк не сприяли нарощуванню соціального капіталу науки і формування «провладної» науки, завжди готової «науково обґрунтувати» і виправдати будь-які рішення й практичні кроки політичної влади, і прихід до управлінського апарату значної кількості самовпевнених дилетантів, людей із невідповідним сучасності рівнем інноваційної культури.

Істотно впливали на втрати в соціальному капіталі науки як у вузькому «бурдзьєвському» його розумінні (з погляду взаємин усередині наукового співтовариства), так і в найширшому — в очах усього суспільства — нерідкі випадки нехтування нормами наукової етики. Вплив цих факторів особливо відчутно виявився після початку перебудови, коли розходження між словом і ділом у центральних органах влади, особливо з погляду їхнього ставлення до науки, досяг небувалих масштабів.

Постійно, з послідовністю, гідною кращого застосування, смакують подібні факти журналісти. На цій ниві виросло і активно працює на зниження соціального капіталу науки таке своєрідне явище нашого суспільного життя, яке інакше не назвеш, як **газетний вандалізм**. Важко зрозуміти його причини, чому низка журналістів буквально спеціалізується на «розвінчанні» вітчизняної науки взагалі і Національної академії наук України зокрема. Певною мірою можна звернутися до пояснень, які ми запропонували вище, з приводу антинаукових газетних кампаній минулого століття, зважаючи на те, що знову в цьому напрямі дуже

активні найпопулярніші серед інтелігенції видання. Можна згадати при цьому і своєрідний спосіб самоутвердження шляхом приниження авторитетів, який так яскраво описав колись І. Крилов у байці «Слон и Моська». Тут відіграють певну роль і особисті образи окремих людей, спровоковані реальними і надуманими чинниками, а також невдоволені амбіції і т. д.

Усе це тією чи іншою мірою і справді присутнє в нашому житті, так само як і не позбавлені реальних підстав багато з критичних зауважень на адресу тих чи інших учених. Пригадаймо, що наука, попри її значне скорочення в нашій країні, усе ще лишається масовою професією, у якій представлено дуже широкий спектр характерів, людських позитивів, але й недоліків.

Проте головна причина таких журналістських виступів, на мій погляд, усе ж таки в тому, що в авторів подібних публікацій немає розуміння того, що соціальний капітал науки — це національне надбання, яке вимагає надзвичайно обережного ставлення, втрати якого (надбання) матимуть дуже негативні наслідки для наступних поколінь. Мазохістське роз'ятрювання ран тут не тільки недоречне, але й небезпечне для долі всієї країни.

Доводиться визнати, що ні наукова громадськість, ні державна влада до останнього часу фактично нічого не зробили для відновлення і нарощування соціального капіталу науки. Різко зменшилися тиражі науково-популярних видань, а також число каналів спілкування вчених із громадськістю, вийшли з моди науково-популярні лекції, зникли вчені з екранів телевізорів.

Соціологічні опитування, проведені в США, свідчать: з усіх соціальних інститутів найбільшою довірою громадян — більшою, ніж президент, конгрес чи будь-хто — користується саме наука. В Україні цього немає. Навіть серед вітчизняних політиків і урядовців ми нерідко зустрічаємо тих, хто говорить про нашу науку з відвертою зневагою.

У цьому одна з вагомих причин того, що наявність великого авторитету, навіть світового визнання для того чи іншого дослідника або наукового колективу, зовсім не гарантує достатньої підтримки його діяльності як з боку держави, так і суспільства на батьківщині. І причина цього не тільки в нестачі коштів. Як видно з аналізу політики Української держави впродовж останніх шістнадцяти років, наука перестала бути пріоритетом як для української громадськості, так і для країни. Багато хто з наших урядовців відверто не вірить у саму можливість істотного впливу вітчизняної науки на соціально-економічний розвиток України і розглядає фінансування науки як «соціальне навантаження на бюджет» — своєрідну добродійність держави. Відповідно чуємо висловлювання про надмірність українського наукового потенціалу, створеного за радянських часів, а також про те, що в нинішніх умовах нашій державі не під силу його утримувати.

Не дивно, що згорання наукового процесу у вітчизняній науці не викликало ані серйозних протестів, ані чітко артикульованого осуду в нашому суспільстві.

Окремі ж виступи вчених на захист науки, спроби пояснити, що наука і знання, які вона дає, в наш час стають основним ресурсом економічного розвитку, сприймаються найчастіше як намагання захистити свої корпоративні інтереси, увірвати для себе найбільш ласий шматок від суспільного пирога.

Є всі підстави вважати, що й наукова громадськість недооцінює важливості ситуації, що склалася в цій сфері. Час нам уже схаменутися, увімкнути механізми самоорганізації науки для того, щоб вона могла повною мірою виявити свою політичну силу, створити й реалізувати програму впливу на громадську думку, спрямовану на пошук взаєморозуміння науки і суспільства, знайти, нарешті, спільну мову із засобами масової інформації.

З цього приводу не можу не згадати організований у травні цього року з ініціати-ви Британської ради в Україні фестиваль науки. Попри всі організаційні негаразди й певні недоліки в його організації, попри те що політична ситуація в Україні, так би мовити, не сприяла зосередженню уваги широкої громадськості на проблемах науки, це була надзвичайно важлива «перша ластівка», і буде дуже шкода, якщо вона ли-шиться єдиною.

1. *Нестиж Т.* Культурный, социальный и символический капиталы (обзорный материал) // Альманах «Восток». — 2004. — № 2 (14). (http://www.situation.ru/app/j_art_325.htm).
2. *DiMaggio P.* Review Essay: On Pierre Bourdieu // American Journal of Sociology. — 1979. — Vol. 84 (6). — P. 1460–1474; p. 1468. Цит. за: Baron James N.; Hannan Michael T. The impact of economics on contemporary sociology // Journal of Economic Literature. — 1994. — Vol. 32. — P. 1111–1146; p. 1124.
3. *Bourdieu P.* The forms of capital // Handbook of theory and research for sociology of Education / Ed. by J. Richardson. — New York: Greenwood Press, 1986. — P. 21.
4. *Coleman J. S.* Social capital in the creation of human capital // American Journal of Sociology. — 1988. — № 94. — P. 95–120; *Coleman J.* Foundations of Social Theory. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. Див. також: *Шверт Р.* Теоретическая социология Джеймса Коулмена: аналитический обзор // Социологический журнал. — 1996. — № 1–2.; *Левин И.Б.* Гражданское общество на Западе и в России // Полис. — 1996. — № 5.
5. *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and Organizational Advantage // Academy of Management Review. — 1998. — № 23(2). — P. 242–266.
6. *Paldam M.* Social Capital: One or Many? Definition and Measurement // Journal of Economic Surveys. — 2000. — Vol. 14. — Issue 5. — P. 629–654; p. 629.
7. *Бурдьё П.* Клиническая социология поля науки // Социоанализ Пьера Бурдьё. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской академии наук. — М., 2001. — С. 49–95.
8. *Попович А., Прокошин В., Щербин В., Дикусар А.* Особенности трансформации социального капитала науки в странах с переходной экономикой // Общество, основанное на знаниях: новые вызовы науке и ученым: Материалы международной конференции (Киев, 23-27 ноября 2005 г.). — Киев: «Феникс», 2006. — С. 226–234.
9. *Шульман Л.* <http://www.nas.gov.ua/NR/rdonlyres/C8058688-7260-4CB2-A33D-2C0C33B5401E/0/3.htm>.
10. *Попович О.С.* Феномен бюрократії у контексті науково-технічного та інноваційного розвитку // Вісник Національної академії наук України. — 2003. — № 6. — С. 36–47.